

2019

AGRIA LII.

AZ EGRI DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM ÉVKÖNYVE

AGRIA LII.

AGRIA
LII.

ANNALES MUSEI AGRIENSIS
Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve
Yearbook of the Dobó István Castle Museum, Eger (Hungary)

Főszerkesztő
H. SZILASI ÁGOTA
Szerkesztőbizottság tagjai
F. ÁCS CSILLA
TÓTH ZOLTÁN

Grafikai tervezés, tördelés
ERDŐS ARANKA

Angol fordítás
JOHNSON ANDREA

ISSN 0236-9168

A KÖTET MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma
„AGRIA LII. – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyvének megjelentetése”
(204188/00551) című nyertes pályázat

Készült: PAUKER-HOLDING NYOMDAIPARI KFT. – Budapest

PAUKER®
az én nyomdám

ANNALES MUSEI AGRIENSIS

AGRIA LII.

Eger, 2019

TARTALOM

Gutay Mónika – Gasparik Mihály A PES-KŐ-BARLANG LELETMENTŐ FELTÁRÁSA	7
Gutay Mónika – Kerékgyártó Gyula – Gasparik Mihály KARÁCSOND–UGRAI-PART 2. FELSŐ PALEOLITIKUS LELŐHELY LELETMENTŐ FELTÁRÁSAI	26
Gutay Mónika ERK 1. MEZOLITIKUS LELŐHELY A TARNA VÖLGYÉBEN Előzetes ásatási eredmények	35
Gutay Mónika ÚJKŐKORI, AVK TELEP KÁL–MAYER-TANYÁN Előzetes ásatási eredmények	56
Farkas Csilla – Horváth Tünde SZIHALOM KÖZSÉG TERÜLETÉN ELŐKERÜLT KÉSŐ RÉZKORI TELEPJELENSÉGEK Újabb adatok Heves Megye késő rézkori lelőhelyeinek kutatásához	69
Gutay Mónika – Rácz Kristóf László ALDEBRŐ–ILONA-TÁBLA – SZKÍTA KORI HALOMSÍR	93
Farkas Csilla – Soós Eszter – Tankó Károly RÉGÉSZETI KUTATÁSOK SZILVÁSVÁRAD–LOVASPÁLYA TÖBBKORSZAKOS LELŐHELYEN	106
Magyar Zsolt HATVAN–BAJ-PUSZTA II. SZARMATA TELEP PRÓBAFELTÁRÁSA	142
Magyar Zsolt KÉSŐ RÓMAI ÉREMLELET HATVANBÓL	161
Bálint Csaba – Soós Eszter – Török Béla ELŐZETES JELENTÉS ANDORNAKTÁLYA–KIS-RÉT-DŰLŐ HUN KORI LELŐHELYRŐL	168
Évinger Sándor VISZNEKEN FELTÁRT AVAR KORI TEMETKEZÉSEK EMBERTANI VIZSGÁLATA	191
Tóth Zoltán AVAR KORI TEMETŐ APCON	220
Szeniczey Tamás AZ APCON FELTÁRT AVAR KORI TEMETKEZÉSEK EMBERTANI VIZSGÁLATA	233
Marcsik Antónia – Hegyi Andrea NAGYRÉDE, RAGYOGÓ-PART LELŐHELY AVAR KORÁBÓL SZÁRMAZÓ HUMÁN CSONTVÁZANYAG ISMERTETÉSE	243

Évinger Sándor	
PETŐFIBÁNYÁN FELTÁRT AVAR KORI TEMETKEZÉSEK EMBERTANI VIZSGÁLATA	257
Marcsik Antónia – Hegyi Andrea	
KISKÖRE–PAP-TANYA LELŐHELYRŐL SZÁRMAZÓ HUMÁN CSONTVÁZANYAG ISMERTETÉSE	267
Tóth Zoltán – Kenéz Árpád –Lisztes-Szabó Zsuzsa – Csík Attila – Petó Ákos	
RÉGÉSZETI ÉS ARCHAEOBOTANIKAI ADATOK HEVES MEGYE (KÉSŐ) NÉPVÁNDORLÁSKORI KUTATÁSÁHOZ PETŐFIBÁNYA–ISKOLA UTCA 5. LELŐHELY SÍRJAINAK VIZSGÁLATA ALAPJÁN	289
Dudás Dorina – Tóth Zoltán	
PÁLOSOK GAZDÁLKODÁSA HEVES MEGYÉBEN	306
Tóth Zoltán	
HONFOGLALÁS KORI ÉS TEMPLOM KÖRÜLI TEMETŐ GYÖNGYÖSPÜSPÖKIN	324
Évinger Sándor	
GYÖNGYÖSÖN FELTÁRT ÁRPÁD-KORI ÉS KORA ÚJKORI TEMETKEZÉSEK EMBERTANI VIZSGÁLATA	343
Tóth Zoltán	
KORA ÚJKORI TEMETŐ DORMÁND HATÁRÁBAN	360
Szeniczey Tamás – Évinger Sándor	
A DORMÁND–HANYIPUSZTA LELŐHELYEN FELTÁRT KORA ÚJKORI EMBERI MARADVÁNYOK ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATA	
Adatközlés	379
Grynaeus András	
KÉSŐ KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI KOPORSÓMARADVÁNYOK ELEMZÉSE DORMÁND–Hanyi-pusztá, SzentAnna-kápolna és Gyöngyös-Gyöngyöspüspöki, Szent János-templom	389
A kötet szerzői	393

NAGYRÉDE – RAGYOGÓ PART AVAR KORI LELŐHELY EMBERTANI ANYAGÁNAK JELLEGZETESSÉGEI

Bevezetés

A Nagyréde, Ragyogópart lelőhelyen 1967-ben és 1980-ban Szabó János Győző vezetésével összesen 28 avar kori (7. század közepe - a 8. század első negyede) sír került feltárássra (1967-ben 8, 1980-ban 20 sír).¹ A csontvázanyag megőrzésre és feldolgozásra az egri Dobó István Vármúzeumba került.

Embertani feldolgozás

Anyag és módszer

Az embertani vizsgálatot 22 egyén² esetében lehetett elvégezni. A csontvázak hiányos és közepes/töredékes megtartásúak, kisebb-nagyobb metrikus elemzésre 9 koponya, illetve 8 post cranialis csont volt alkalmas. A feldolgozás a klasszikus embertani módszerek szerint történt. Az elhalálzási életkor, illetve életkorcsoportok és a nemek meghatározása Acsádi–Nemeskéri (1970), a metrikus, morfológiai adatok felvétele és feldolgozása Alekszejev–Debec (1964) és Martin–Saller (1957), a termet becslése Sjøvold (1990), a magzat, illetve az újszülöttek megállapítása Fazekas–Kósa (1978), az anatómiai variációk Finnegan–Marcsik (1979), a taxonómiai meghatározás Lipták (1965, 1983; Marcsik 2010), a patológiás jelek megállapítása – morfológiai elváltozások alapján – Barnes (1994), Ortner (2003), Marcsik et al. (2007) munkája szerint történt. A fogak jelölésénél a quadrátumokat (1–4) és a megfelelő számozást (1–8) vettük figyelembe.³

Az embertani eredményeket bemutató táblázatok a függelékben szerepelnek.⁴

Elhalálzási életkorcsoportok és nemek megállapítása

Az 1. táblázat összesített adatai szerint a 22 egyénből (1967. ásatás: 6; 1980. ásatás: 16 csontváz) 10 a gyermek és a fiatal, 12 pedig felnőtt életkorcsoportú. A nőknél az adultus, a férfiaknál a maturus életkorcsoport dominál. A nemek megoszlása egyenetlen, a fiatalkorúakat is beszámítva a férfiak száma 11, a nőké 4.

Metrikus és morfológiai (taxonómiai) elemzés

A metrikus adatok kis esetszáma miatt a középérték számításától el kellett tekintenünk. A koponyák egyéni adatait a 2., a hosszú csontok méreteit és a termetet a 3. táblázatban tüntettük fel.

A metrikus és a morfológiai adatok alapján a taxonómiai analízis eredménye, hogy a szé-

1 SZABÓ 1969.; SZABÓ 1981.

2 A sírszámmal ellátottakon kívül szórványok is előkerültek, amelyek a feldolgozás tárgyát nem képezik.

3 FAZEKAS *et al.* 2009. 37.

4 A függelékben szerepel az egyének sírszámok szerinti leírása is.

riában jelentős a mongolid csoport.⁵ Ez jelenti egyben a tulajdonképpeni mongolidokat, az europid jelleg együttesel rendelkező mongolidokat, és azt a néhány koponyát, amelyeken kisebb-nagyobb gyakoriságban jelen vannak a mongolidok variánsai. Természetesen, a szériában megfigyelhető az europid komponens is. A taxonómiai analízis eredményét a 4. táblázat mutatja. Két női koponya széles arcú (szajáni-x típusú), három férfi koponya töredékein (két esetben mandibulán) felismerhető a mongolid jellegzetesség, továbbá három férfinél, egy nőnél a mongolid vonások mellett az europid (cromagnoid) forma kisebb nagyobb aránya is jellegzetes (a 15. sír turanid típusú), és határozottan europid három koponya, a 4., a 9.⁶ és a 10. sírszámú (ez utóbbi robusztus cromagnoid-A típus).

Patológiai elemzés

Az 5. táblázat a patológiás eseteket mutatja nozológiai egységek szerint. Az osteoarthritis megbetegedések közül említjük a gerinc degeneratív elváltozását (degeneratív spondylosis), ami a csigolyák közötti porc kopásának következtében kialakult morfológiai elváltozás. Megjelenése gyakran együtt jár gyulladós folyamatokkal is (spondylitis). Anyagunkban három férfi és egy nő csigolyáin észlelhető. Mindkét nem esetében a maturus korcsoportban elhalálozott egyéneknél a leggyakoribb. Lokalizációját tekintve a lumbalis-thoracalis-cervicalis gyakorisági sorrend állapítható meg, leggyakoribb a lumbalis szakaszon. Általában közepes fokozatú, azonban a 15. férfinél két háti, a 6. nőnél két nyaki csigolya összenövése figyelhető meg a degeneratív spondylosist követő újcsontképződés következtében.

A tulajdonképpeni osteoarthrosisos megbetegedések a gerincre lokalizálódott degeneratív elváltozásoktól lokalizációjuk szerint elkülöníthető arthrosisok (extravertebralis arthrosisok). A széria férfi egyénei közül három, a nők közül egynél alakult ki, a váll-, a térd- és a csípőízületben, valamint a lábtő csontjai között.

A traumás elváltozásokhoz sorolt törések száma nagyon kevés. Egy férfinél borda, egynél az 5. lumbális csigolya kompressziós törése figyelhető meg. Ugyancsak a traumás elváltozásokhoz sorolható a csigolyaív szakadása (spondylolysis), anyagunkban egy férfinél, a 4. lumbalis csigolyán észlelhető. A jelenség etiológiai tényezője un. kifáradásos törés.

A csontok gyulladásai általában a csontvelőben (osteomyelitis) vagy a csonthártyában (periostitis) kezdődnek, gennykeltő baktériumok vagy sérülés következtében, illetve egyéb megbetegedések kísérő jelenségeként. A szériában periostitis a férfiak hosszúcsontjain egészen enyhe megjelenésben figyelhető meg, valószínűleg traumás vagy mikrotraumás hatásra alakult ki. A 4. sír juvenis egyénnél a mandibula ágának belső felszínén ráakódásos periostitis alakult ki, feltehetőleg a molaris fogak megbetegedésével kapcsolatos. Két férfi koponyatetőjének morfológiai jellegzetessége idiopátiás eredetű gyulladásra enged következtetni, a nő esetében az elváltozás összefüggésben lehetett egy anyagcsere megbetegedéssel. Erre utal a koponyatető hyperostosisa, és femurjának görbülete is. Non-specifikus/specifikus fertőzőes megbetegedése lehetett egy férfi sacroiliacalis ízületének.

Nem tartozik a patológiás elváltozásokhoz, de ebben a fejezetben említjük meg az entesopathia (az adott csontfelszín hypertrophiája) előfordulását az izomtapadási, eredési

5 A vizsgálatot megnehezítette a koponya hiányos megtartása, így az egyes típusok megállapításától (három eset kivételével) el kellett tekinteni.

6 A 4. táblázatban a 4. és a 9. sírszámú az 1967-es ásatásból, a többi az 1980-as ásatásból származik.

régiókban, ligamentumok kapcsolódási zónáiban, amely mechanikus hatásra (pl. megerősítő munkavégzés) alakult ki. Két férfi egyénnél (7., 15. sírszámúak) a bilaterális elváltozás a medencére és a femurra lokalizálódik, az acetabulum függőleges irányú kiszélesedését és benyomódását, és a különböző izmok eredési illetve tapadási helyeinek hypertrophiáját figyelhetjük meg. Az elváltozás rendszeres és hosszantartó lovaglással lehet összefüggésben.

Fogstátusz

A 6. táblázat a széria anyagának fogstátuszát foglalja össze. A felnőttek elméleti fogszámának mintegy 72%-a (8 felnőtt: 256 fogból 185 fog) állt a vizsgálat rendelkezésére. A táblázatból látható, hogy viszonylag kevés az életben elvesztett fogak száma, míg a poszt mortem fogvesztés jóval nagyobb. „Lapát”-alakú metsző fogak az 1. (juvenis, +palatinalis barázda), a 4. (infans II., +tuberculum dentale), a 4. (juvenis, 1967. évi ásatás), az 5. (infans II., 1967. évi ásatás, +tuberculum dentale), a 10. (férfi, +abscessus: 16, 26), a 13. (férfi), a 19. (juvenis) és csapfog a 13. (férfi, fogszám 18, 28) sírszámú egyéneknél fordul elő.

Összefoglalás

A mongolid és az europa-mongolid csoport meghatározásánál az egyes morfológiai jellegek nagy szerepet játszottak. Különösen fontos ezeknek a variánsoknak a felismerése, főleg akkor, amikor a szériában europid komponensek is kimutathatók. Anyagunkban a koponyákon a mongolid csoportra jellemző morfológiai komponensek kisebb-nagyobb aránya mutatható ki, mégpedig a férfiaknál nagyobb gyakoriságban. E tény alapján, valamint figyelembe véve a mongolid dental komplexumhoz tartozó un. „lapát”-alakú frontfogak és az anatómiai variációk köréből a torus mandibularis megjelenését is, feltételezhető a nagyrédei avar kori anyagban a mongolid csoport domináns jelenléte.

A patológiás elváltozásoknak sem a gyakorisága, sem a súlyosabb megjelenése nem jelentős.

Az anyag kis létszáma nem engedi meg a következtetések levonását, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a morfológiai (taxonómiai) jellegek alapján az 1980-as évi ásatásból a 13., 15., 16., 18. sírszámúak feltehetőleg egy rokonsági körbe tartozhattak. Az egyéni méretek közreadásával és a taxonómiai kép körvonalazásával adatokat szolgáltatunk a mai Heves megye avar korának populációjához.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetünket fejezzük ki Tóth Zoltánnak (Eger, Dobó István Vármúzeum) a mindenkori segítségéért.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ACSÁDI György – NEMESKÉRI János

1970 *History of Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ALEKSZEJEV, Valerii Pavlovich – DEBEC, Georgij Franchevič

1964 *Kraniometrija. Metodika antropologicseskij issledovanyij*. Nauka, Moszkva.

- BARNES, Ethne
 1994 *Developmental Defect of the Axial Skeleton in Paleopathology*. University Press of Colorado.
- FAZEKAS András – RADNAI Márta – PELSŐCZI-KOVÁCS István – PERÉNYI János
 2009 *Gnatológia*. Medicina kiadó, Budapest.
- FAZEKAS Gyula – KÓSA Ferenc
 1978 *Forensic fetal osteology*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FINNEGAN, Michael – MARCSIK, Antónia
 1979 *A non-metric examination of the relationships between osteological remains from Hungary representing populations of avar period*. *Acta Biologica*, 25. 97–118.
- LIPTÁK Pál
 1965 *On the taxonomic method in palaeoanthropology (historic anthropology)*. *Acta Biologica* 11. 169–183.
 1983 *Avars and Ancient Hungarians*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MARCSIK Antónia
 2010 *Felgyő, Ürmös–tanya avar kori temető humán csontvázmaradványai*. In: BALOGH Csilla – P. FISCHL Klára (szerk.): *Felgyő, Ürmös tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szeged, 383–391.
- MARCSIK Antónia – MOLNÁR Erika – ÖSZ Brigitta
 2007 *Specifikus fertőző megbetegedések csontelváltozásai történeti népesség körében*. JATEPress. Szeged.
- MARTIN, Rudolf – SALLER, Karl
 1957 *Lehrbuch der Anthropologie*. Stuttgart Bd. 1.
- ORTNER, Donald
 2003 *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Academic Press, Amsterdam–Tokyo.
- SJØVOLD, Torstein
 1990 *Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation*. *Human Evolution* 5. 431–447.
- SZABÓ János Győző
 1981 *Nagyréde-Ragyogópart. Az 1980. év régészeti kutatásai*. Régészeti Füzetek, I/34. 55–56.
 1969 *Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton. Az Egri Múzeum avarkori emlékényaga III*. In: *Az Egri Múzeum Évkönyve VI. Eger*, 29–67.

FÜGGELÉK

1967-es ásatás embertani anyaga

életkorcsoport. nemek	infans I.	infans II.	juvenis	adultus	maturus	seni- um	összesen
férfiak	-	-	3. sír	9. sír	-	-	2
nők	-	-	-	7. sír	-	-	1
meghatlan.neműek	-	1. sír 5. sír	4. sír	-	-	-	3
összesen	-	2	2	2	-	-	6

meghatlan= meghatározhatatlan

1980-as ásatás embertani anyaga

életkorcsoport. nemek	infans I.	infans II.	juvenis	adultus	maturus	senium	összesen
férfiak	-	-	19. sír	2., 18. sír	7., 10., 11., 13., 15. sír	-	8
nők	-	-	-	3., 16. sír	6. sír	-	3
meghatlan. neműek	8., 12., 14. sír	4. sír	1. sír	-	-	-	5
összesen	3	1	2	4	6		16

1967. és 1980. évi ásatás összesített embertani anyaga

nemek	infans I.	infans II.	juvenis	adultus	maturus	senium	összesen
férfi	-	-	2	3	5	-	10
nő	-	-	-	3	1	-	4
meghatlan neműek	3	3	2	-	-	-	8
összesen	3	3	4	6	6	-	22
	gyermek és juvenis: 10			felnőtt: 12			

I. táblázat: Elhalálozási életkorcsoportok és a nemek megoszlása

éretsz.sírsz.	1.	5.	8.	9.	17.	20.	40.	45.	46.	47.	48.
2. ffi	-	-	135	95	-	-	-	-	-	-	-
3. nő	-	-	-	93					92	-	72
6. nő	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70

7. ffi	190	-	154	102	-	-	-	-	-	-	-
10. ffi	-	-	-	98	-	-	-	-	100	125	77
13. ffi	180	-	149	111	-	-	-	-	103	124	70
15. ffi	190	-	154	103	-	-	-	-	100	154	77
16. nő	167	-	145	96	-	-	-	-	93	111	68
18. ffi	180	95	140	103	125	-	-	-	-	-	-
méretsz. sírsz.	51.	52.	54.	55.	62.	63.	65.	66	69.	70.	71.
2. ffi	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-	28
3. nő	38	35	27	50	-	-	-	-	-	-	-
6. nő	40	35	24	50	-	-	-	-	35	62	33
7. ffi	40	34	28	-	-	-	-	-	36	66	35
10. ffi	39	36	-	-	-	-	-	-	-	-	32
13. ffi	41	35	26	50	-	-	-	-	36	62	38
15. ffi	40	37	27	56	-	-	124	109	36	60	33
16. ffi	38	34	23	50	-	-	-	110	32	67	33
18. ffi	-	-	22	-	-	42	-	109	35	66	34

2. táblázat: Koponyák metrikus adatai

méretsz. sírsz.	8:1	17:1	17:8	20:1	20:8	9:8	47:45	48:45	52:51	54:55	63:62
6. nő	-	-	-	-	-	-	-	-	87,5	48,0	-
7. ffi	73,68	-	-	-	-	72,85	-	-	85,00	-	-
13. ffi	82,77	-	-	-	-	74,49	-	-	85,36	52,00	-
15. ffi	81,05	-	-	-	-	-	-	-	92,50	48,21	-
16. nő	86,82	-	-	-	-	66,88	-	-	89,47	46,00	-
18. ffi	77,77	69,14	89,28			73,57			92,5	48,21	

3. táblázat: Hosszúcsontok méretei és a termet

h. cs. sírsz.	humerus		radius		ulna		femur		tibia		fibula		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
2. ffi			248	-			474	470	368	373	-	-	172
3. nő	-	278	-	206	-	225	383	386	-	-	-	-	150
4.inf. II.	-	-	147	-	-	-	-	-	223	-	-	-	-

6. nő	-	-	-	-	-	-	434	432	355	355	-	-	164
7. ffi	330	-	250	252	270	265	-	-	363	365	-	-	169
8.inf.I.	-	-	-	-	-	-	160	-	134	-	-	-	-
10. ffi	-	-	-	-	-	-	450	-	-	-	-	-	168
13. ffi	327	-	246	-	-	-	-	-	368	-	-	-	169
15. ffi	335	-	252	-	-	-	470	475	392	390	-	-	173
18. ffi	340	340	249	-	268	272	468	468	-	-	-	-	172

h. cs.= hosszú csontok

4. táblázat: Taxonómiai analízis

nemek taxonok	férfi	nő
mongolid, mongolid jellegű	7. <i>sír</i> (mongolid jellegű) 18. <i>sír</i> (mandibula morfológiája) 19. <i>sír</i> (mandibula morfológiája)	3. <i>sír</i> (szajáni-x) 16. <i>sír</i> (szajáni-x)
europo - mongolid	2. <i>sír</i> (cromagnoid jellegek) 13. <i>sír</i> (cromagnoid jellegek) 15. <i>sír</i> (turanid-x)	6. <i>sír</i> (cromagnoid jellegek)
europid	4. <i>sír</i> (meghatlan. europid) 9. <i>sír</i> europid (cromagnoid-x) 10. <i>sír</i> (cromagnoid-A-x)	

5. táblázat: Patológiás elváltozások

patológiás elváltozások	férfi	nő
osteoarthritis		
degeneratív spondylosis/ spondylitis	7. <i>sír</i> lumbalis (enyhe) 13. <i>sír</i> minden csigolya (enyhe) 15. <i>sír</i> minden csigolya (közepes), 2 thoracalis fusio	6. <i>sír</i> minden csigolya (kifejezett, enyhe), két cervicales fusio
degeneratív arthrosis/arthritis	7. <i>sír</i> articulatio genus 13. <i>sír</i> articulatio humeri, -coxae 15. <i>sír</i> articulatio coxae, -acromio-clavicularis, -humeri, articulationes intertarseae	6. <i>sír</i> articulatio genus, (+poroticus csontozat)
traumás elváltozások		
fractura spondylolysis	10. <i>sír</i> jobb borda 15. <i>sír</i> L4 (kompressziós) 19. <i>sír</i> L5	
periostitis, poroticus koponyatető, sacroileitis		

	3. <i>sír</i> femur, tibia 4. <i>sír</i> ramus mandibulae 7. <i>sír</i> femur, tibia 18. <i>sír</i> tibia, fibula 13. és 15. <i>sír</i> poroticus koponyatető 10. <i>sír</i> sacroileitis	16. <i>sír</i> poroticus koponyatető, (hyperostosis)
egyéb morfológiai elváltozások (entesopathiák)		
	2. <i>sír</i> clavícula, humerus 7. <i>sír</i> fibula, humerus, femur, medence 10. <i>sír</i> patella, femur 13. <i>sír</i> femur 15. <i>sír</i> humerus, radius, femur, medence	16. <i>sír</i> patella

6. táblázat: Felnőttek fogstátusz adatai (P=poszt mortem fogvesztés, A= ante mortem fogvesztés)

16.	+	+	+	+	+	+	+	P	+	+	+	+	+	P	P	+
15.	+	+	+	+	+	+	P	+	+	+	+	P	P	+	+	P
13.	P	+	+	+	+	+	P	P	+	+	+	+	+	+	+	P
10.	P	+	P	+	+	+	+	+	P	+	+	+	+	P	+	P
6.	+	+	+	P	P	P	+	+	P	P	P	+	P	A	A	A
3.	A	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	A
2.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6	7	8
	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6	7	8
2.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	A	+	+	A	+	+	+	P	+	+	+	P	A	P	P	A
10.	+	+	+	+	+	+	A	A	A	A	P	+	+	+	+	+
13.	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	P	P
15.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	A
16.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
18.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Egyének leírása sírszámok szerint

1980-as ásatás

1. sír: juvenis (15–17), töredékes koponya és vázcsontok. M3 csontban, synchodrosis sphenocipitalis és valamennyi epiphysis nyitott. I2 erőteljesen „lapát”-forma, linea obliqua kiemelkedő. Femur diaphysis: 345

2. sír: férfi (+2), adultus (30–35), közepes/töredékes koponya és váz. Sacrum szegmentek részlegesen nyitottak. Obliteráció II, extremitas sternalis alapján 30–35 éves. Abrázio nincs. Agykoponya szélessége kicsi, homlok közepes, corpus mandibulae magassága nagy, a ramus szélessége igen kicsi. Nyakszirti régió lekerekített, apertura piriformis anthropin, a szájpád mély. Incisivus „lapát” forma.

Termet: 172 cm

Taxon: a mandibula morfológiája alapján a mongolid változatba sorolható némi europid jelleggel (cromagnoid jelleg= gonion - táj kiálló).

Fogstátusz: 6. táblázat

Entesopathia: impressio ligamentum mély és nagy, a tuberositas deltoidea nagy.

3. sír: nő (-2), adultus (30–35), koponya és vázcsontok. Obliteráció I (extremitas sternalis alapján 30–35 éves), abrázio nincs. Incisivusok „lapát”-formák. Fossa prenasalis, fossa canina kitöltött, kettős foramen zygomaticofaciale.

Homlok közepes, középarc szélesség közepes, felsőarc magasság közepes, szemüreg kicsi-közepes, orrüreg szélessége nagy, magassága közepes.

Termet: 150 cm

Taxon: mongolid (széles arcú típus – x).

Fogstátusz: 6. táblázat

4. sír: gyermek (infans II. 8–10), koponya és vázcsontok. M1 erupcióban. Incisivusok „lapát”-formák. Nyakszirti lineák erőteljesek, feltételezhetően fiú lehetett).

Radius 147, tibia 223

6. sír: nő, maturus (50–59), koponya és vázcsontok. A koponya occipitalisan plagiocephal, kissé masculin, de a medencén kifejezett a sulcus preauricularis, obliteráció IV, facies symphysialis IV, abrázio erőteljes.

Facies symphysialis mentén „gyöngy”-szerű képződmények (szülési nyomok?). Fossa prenasalis, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia mérsékelt. Corpus mandibulae kifejezett a fordított „T” alak.

Felsőarc magasság nagy, orbita hypsikonch, apertura piriformis mesorrhin, corpus mandibulae igen nagy, ramus mandibulae szintén, szélessége nagy.

Termet: 164 cm

Tibia platycnem, femur platymer.

Patológia: osteoarthritis: articulatio genus, degeneratív spondylosis: lumbalisokon erős, thoracalisokon enyhe, cervicalisokon közepes/erős (két csigolya fusio), osteoporoticus csigolyák.

Taxon: mongolid – x (+cromagnoid= téglalap alakú szemüreg, gonion kiálló), orbita alsó széle kiemelkedő.

Fogstátusz: 6. táblázat

7. sír: férfi (+2), maturus (50–59) közepes megtartású koponya és nagyon hiányos váz. A koponya bal oldalon, az os temporale területen plagiocephal. Obliteráció V, facies symphysialis IV, abrázió közepes.

Agykoponya hossza igen nagy, szélessége közepes, homloka nagyon széles, orbita szélessége kicsi, magassága közepes, apertura piriformis szélessége nagy, corpus mandibulae magassága és a ramus mandibulae nagy, szélessége közepes, dolichokran, eurymetop, orbita hypsikonch.

Torus palatinus, torus mandibularis. Nyakszirt lekerekített, fossa prenasalis, fossa canina kitöltött, fovea capitis femoris nagy.

Termet: 169 cm

Taxon: mongolid jellegek

Patológia: degeneratív spondylosis (lumbalisokon enyhe), osteoarthritis közepes (articulatio genus), femuron, tibián gyenge periostitis.

Entesopathia: tuberositas deltoidea nagy és kiemelkedő, os ilium elülső felszíne, fibulák distalis epiphysise, trochanter major folytatásában kialakult linea, corpus femorison a linea aspera kifejezett, kettős forma – lovaglás.

8. sír: gyermek (infans I. 2–3), koponya és vázcsontok maradványa. M1 csontban. Femur 160, tibia 134.

10. sír: férfi (+2), maturus (40–50), hiányos koponya és váz. Obliteráció III. (endocranialis obliteratio teljesen zárt), csigolya corpus peremei alapján 40–45 éves.

Homloka közepes, középarc szélessége nagy, orbita szélessége kicsi, magassága nagy, ramus mandibulae szélessége közepes. 22, 11, 12: „lapát”-forma.

Termet: 168 cm (egy jelleg alapján, femur: 450)

Taxon: europid (cromagnoid-A jellegek: téglalap alakú orbita, gonion kiálló, robusztus koponya).

Patológia: egy jobb borda törött, erős tengelyeltérés, sacroileitis.

Entesopathia: patella, femur (linea aspera és a tuberositas deltoidea kifejezett) – lovaglás.

Fogstátusz: 6. táblázat (abscessus 26)

11. sír: férfi, maturus (?), vázcsontok darabjai.

12. sír: gyermek (infans I. kb 1 éves), koponya db, tejfogak.

13. sír: férfi (+2), maturus (50–59), hiányos koponya és vázcsontok. Obliteráció IV–V (endocranialis IV, ectocranialis IV–V), abrázió közepes.

Corpus mandibulae fordított „T” alakja erőteljes, kifejezett benyomódásokkal.

Nagy, abszolút értékekkel jellemzett koponya. Agykoponya hosszúsága közepes, szélessége nagy, homloka igen széles, középarc szélessége nagy, felsőarc egész magassága szintén nagy,

illetve közepes, orbita közepes, apertura piriformis szélessége közepes, magassága kicsi, corpus mandibulae magassága nagy, ramusa közepes, szélessége igen nagy. Agykoponya brachykran, homlok eurymetop, orbita hypsikonch, apertura piriformis chamaerrhin. Nyakszirt lekerekített, apertura piriformis anthropin.

Termet: 169 cm

Taxon: europa (cromagnoid jellegek) – mongolid (kettős foramen zygomaticofaciale, incisivus „lapát”-forma, kiemelkedés az orbita alsó szélén, mandibula morfológiája).

Patológia: koponyatetőn gyulladás nyoma, gyenge osteoarthritis (articulatio coxae, – humeri), degeneratív spondylosis (valamennyi csigolya – enyhe).

Entesopathia: kifejezett és kettős linea aspera.

Fogstátusz: 6. táblázat (18 és 28 csapfog)

14. *sír*: gyermek, infans I. (1–1.5), koponyaacsont darabok, (2 tejfog (DM1-DM2, DM2 csak korona).

15. *sír*: férfi (+2), maturus (50–59), közepes megtartású koponya és vázcsontok. Endo- és ectocranialis sutura záródása közel teljes (V), facies symphysialis IV, abrázió közepes. Robusztus csontok.

Agykoponya hosszúsága nagy, szélessége igen nagy, homlok szintén, középarc szélessége nagy, egész arc magassága és a felső arc nagy, orbita szélessége közepes, magassága nagy, apertura piriformis szélessége szintén, magassága nagy, mandibula szélessége nagy, gonion távolság szintén, corpus mandibulae magassága nagy, ramus magassága, szélessége közepes. Agykoponya brachykran, orbita hypsikonch, apertura piriformis mesorrhin.

Nyakszirt lekerekített, apertura piriformis anthropin, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia mérsékelt. Corpus mandibulae kifejezett a fordított „T” alak (bemélyedéssel).

Termet: 173 cm

Taxon: europa-mongolid (turanid)

Patológia: koponyatetőn gyulladás nyoma, degeneratív spondylosis: valamennyi csigolya (fusio 2 thoracalis csigolya), L4 kompressziós törés, osteoarthritis: bal articulatio acromio-clavicularis, -humeri, -coxae, articulationes intertarsae.

Entesopathia: tuberosita deltoidea, os ilium, linea aspera, tuberositas radii – lovaglás.

Fogstátusz: 6. táblázat

16. *sír*: nő, adultus (35–39), közepes/hiányos koponya és váz. Obliteráció II, abrázió erős (molaris fogak).

Agykoponya hosszúsága kicsi, szélessége igen nagy, homlok szélessége nagy, középarc szélessége közepes, egész arc és a felsőarc magassága szintén, orbita kicsi és közepes, apertura piriformis szélessége közepes, gonion távolság nagy, corpus mandibulae magassága nagy, ramus magassága igen nagy, szélessége nagy, agykoponya hyperbrachykran, homlok metriometop, orbita hypsikonch, apertura piriformis leptorrhin.

Nyakszirt lekerekített, fossa prenasalis, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia mérsékelt.

Termet: –

Taxon: mongolid (széles arcú-x)

Patológia: gyulladás nyoma: koponyatető (hyperostosis).

Entesopathia: patella

Fogstátusz: 6. táblázat

18. sír: férfi (+1.3), adultus (30–39), hiányos koponya és váz. Obliteráció II, facies symphy-sialis III, részlegesen nyitott sacrum szegmentek. Koponya gracilis, váz robusztus. Corpus mandibulaen kifejezett a fordított „T” alak.

Agykoponya hosszúsága közepes, alapja igen kicsi, szélessége közepes, homloka igen nagy, koponya magassága igen kicsi, apertura piriformis szélessége igen kicsi, szájpad szélessége nagy, gonion távolság szintén nagy, corpus és a ramus mandibulae magassága nagy, szélessége közepes, agykoponya mesokran, chamaekran, tapeinokran, homlok eurymetop.

Os apicis, ossa Wormiana.

Nyakszirt lekerekített, apertura piriformis anthropin.

Termet: 172 cm

Taxon: – (mandibula morfológiája mongolid)

Patológia: tibián, fibulán periostitis.

Fogstátusz: 6. táblázat

19. sír: juvenis (16–18) (férfi), közepes megtartású koponya, váz, M3 csontban, synchondrosis sphenoccipitalis nyitott, epiphysisek nem záródtak (kivéve a humerus distalis epiphysisét), medencecsontok fusioja bal oldalon részleges, jobb oldalon teljes.

I2 „lapát”-forma, corpus mandibulaen kifejezett a fordított „T” forma.

Taxon: valószínűleg mongolid (mandibula morfológiája)

Patológia: L5 spondylolysis

1967-es ásatás

1. sír: gyermek (infans II. 12–14), nagyon hiányos váz.

3. sír: juvenis (férfi?, 15–17), hiányos váz (femur distalis epiphysis külön, proximalis zárt, tibia proximalis epiphysis külön, sacrum szegmentek szintén, medencecsontok fusioban).

Patológia: tibiákon, femurokon enyhe periostitis.

4. sír: juvenis (18–20), hiányos koponya és váz.

Humerus proximalis epiphysise külön, medencecsontok, caput femoris fusioban, M3 részleges eruptioban.

Taxon: europid (felső incisivus „lapát”-forma)

Patológia: ramus mandibulaen ráakódásos periostitis.

5. sír: gyermek (infans II. 12–14), koponya és váz db, M3 csontban. Incisivus „lapát”-forma dentalis tuberculummal (kettős). Humerus 250, femur 350, tibia 282.

7. sír: nő, adultus (30–35), hiányos koponya és vázcsont. Sacrum első szegmentje részlegesen nyitott, facies auricularis és az extremitas sternalis rajzolata alapján kb. 30–35 év.

9. sír: férfi, adultus (35–39), hiányos koponya és váz. Facies symphysialis rajzolata alapján 35–39 év. A koponya morfológiailag valószínűleg cromagnoid típusú. Corpus mandibulae fordított „T” rajzolta kifejezett.

ANTÓNIA MARCSIK – ANDREA HEGYI

ANTHROPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FINDS AT THE NAGYRÉDE – RAGYOGÓ PART AVAR PERIOD SITE

In 1967 and 1980, at the Nagyréde – Ragyogópart site a team led by János Győző Szabó unearthed 28 graves that can be dated at the Avar period (mid. 7th century – first quarter of the 8th century). A classic anthropological examination was conducted on the skeletal remains of 22 individuals (10 children and juveniles) and 12 adults (11 males and 4 females, including the juveniles). From the taxonomic point of view, the adults show both Europid and Mongolid features. The number of pathological cases is low and the diseases detected were not severe. The primary importance of studying the material lies in the identification of the Mongolid traits and the comparison of the various Mongolid morphological features.

